

“Bâlâ Âlişer” İsimli Eser Esasında Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arası “Yalancı Eş Değerlik” Üzerine Bir İnceleme

**Sadi GEDİK¹
İsrafil UÇAR²**

Özet: Türk dili var olageldiği tarihten itibaren gerek dil ilişkilerinden dolayı gerek siyasî ve sosyal olaylardan dolayı çeşitli değişikliklere tanık olmuştur. Bu değişikliklerden birisi de Türk dilinin lehçelere ayrılma meselesidir. Türk dilinin lehçeleri arasında bazı özellikleriyle benzerlik gösteren sözcükler vardır. Bu sözcüklerin bazıları hem yazım, hem okunuş hem de anlam itibarıyla örtüşmektedir. Bu tip sözcüklere “eş değerli” sözcükler denilmektedir. Bazı sözcükler ise yazım ve söyleniş yönüyle birebir ortak veya benzer olsalar bile anlamları birbirinden farklıdır. İşte bu tip sözcüklere “yalancı eş değerli sözcükler” denmektedir.

Bu çalışmada, Sovyet-Şûra³ Özbek Edebiyatı sanatçılarından Âybek’in “Bâlâ Âlişer” isimli eserinde bulunan ve Türkiye Türkçesine göre yalancı eş değerli olan sözcükler üzerine eserden ve ilgili sözlüklerden hareketle incelemeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Lehçeleri, Türkiye Türkçesi, Yalancı Eş Değerli Sözcükler, Özbek Türkçesi

An Examination On "False Equivalence" Inter Uzbek Turkish And Turkey Turkish In The Framework Of Work Named “Bâlâ Âlişer”

Abstract: Turkish language has seen a lot of changes and transformations over time; due to political and social events. One of these events is the separation of the dialects of Turkish language. In different dialects of Turkish language, there are some similar features between some words. Some of these words overlap in both meaning and pronouncing. These words are called “equivalent words”. In some other words although the writing and the pronouncing of a word is the same, but they have different meaning. These type of words are called “false equivalent words”.

¹ Yrd.Doç.Dr., KSÜ, FEF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sgedik@ksu.edu.tr

² Y.Lisans Öğrencisi, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü TDE Anabilim Dalı, israfil_ucar@hotmail.com

³ Sovyet Şûra Özbek Edebiyatı, Özbekistan’ın SSCB’ye bağlı olduğu 1917-1991 yılları arasını kapsayan edebî dönem

In this study, the Āybek of the Soviet-Shura Uzbek literary artist "Bola Alisher" found in his work and the Turkey Turkish false equivalent is based on the false equivalent words and related motion assessments were made on dictionary words.

Key Words: Turkish Dialects, Turkey Turkish, False Equivalent Words, Uzbek Turkish

GİRİŞ

Türk dili, geçmişten günümüze birçok coğrafyada konuşulmuş en eski dillerden birisidir. Zaman içerisinde bu dil geniş bir coğrafyada, birçok insan tarafından kullanıldığı için ve siyasî ve sosyal bazı olaylardan dolayı bazı gruplara ayrılmıştır. Bu gruplaşma, farklılaşma XX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini kurup, bazı Türk topluluklarını hâkimiyetine almasıyla ve onlara çeşitli isimler verip, farklı alfabeler kabul ettirmesiyle birlikte daha da artmıştır.

XX. yüzyılın sonlarına doğru Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türk Dünyası'nın adeta kopma seviyesine gelen ilişkileri yeniden canlanmıştır. Bu ilişkiler neticesinde bazı alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler ve ilişkiler neticesinde insanlar birbirlerini daha iyi tanıma ve anlama imkânı bulmuştur. Bu imkânları sağlayan etkenlerden birisi de Türk lehçelerini konuşan insanların birbirleriyle dil aracılığı ile sorunsuz anlaşabilmesidir. Bu anlaşma bazı sözcüklerden dolayı bazen çok kolay olmakta bazen de bazı sözcüklerin anlaşılamadıklarından dolayı zorlaşmaktadır.

Bu çalışmada, Sovyet-Şûra Dönemi Özbek Edebiyatı sanatçılarından Āybek'in Bâlâ Ālişer isimli eserinde bulunan ve aktarma çalışmalarında karşılaşılan problemlerden birisi olan "kelimelerde yalancı eş değerlik" üzerinde durulmuştur.

Çalışmada, "Bâlâ Ālişer" isimli eserdeki yalancı eş değerli sözcükler tespit edilmiş ve bu sözcükler isim ve fiil olmak üzere iki ana grupta incelenmiştir. Ayrıca isimler; kendi içinde, akrabalıkla ilgili olan isimler ve diğer isimler olmak üzere iki grupta incelenmiştir. İsimlerin bu şekilde incelenmiş olmasının sebebi, yalancı eş değerlik ile ilgili akrabalık anlamı taşıyan sözcüklerin Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasında ayrı bir öneme sahip olmasıdır.

Sözcüklerin Özbek Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki anlamları verildikten sonra eserden yalancı eş değerli olan sözcüğün geçtiği bir cümle örnek verilmiş olup parantez içerisinde eserde geçen sayfa sayısı da belirtilmiştir. Ardından bu cümlenin Türkiye Türkçesindeki karşılığı da

verilmiştir. Böylece yalancı eş değerli olan sözcükler eserden hareketle daha anlaşılır şekilde ifade edilmiştir.

Sözcüklerin Özbek Türkçesindeki anlam(lar)ını verirken S. F. Akobirov vd'nin düzenlemiş olduğu Ozbek Tilining İzoxli Lügati'nden faydalanılmıştır. Sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki anlamlarını verirken TDK'nin <http://www.tdk.gov.tr/> internet adresindeki Güncel Türkçe Sözlükten faydalanılmıştır.

“Bâlâ Âlişer” isimli eserin Kiril harfli metnine <http://n.ziyouz.com/> internet adresinden ulaşılabilir.

Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı yalancı eş değerlik konusunun metin esasında ele alınmış olunmasıdır. Çalışmanın amaçlarından biri de Âlişer Nevaî'nin çocukluk dönemini anlatan ve çok önemli bir eser olan “Bâlâ Âlişer”i ve yazarı Âybek'i tanıtmaktır.

YALANCI EŞ DEĞERLİK

Türk Lehçeleri arasında bazı sözcükler var ki bunlar gerek yazım gerek anlam özellikleriyle örtüşmektedir ve bunlar Türk Dünyasında yaşayan insanların birbirleriyle olan iletişimine önemli katkı sağlamaktadır ve aktarma çalışması yapan araştırmacılara da kolaylık sağlamaktadır. Bu tip sözcüklere “**eş değerli sözcükler**” denmektedir. Türk lehçeleri arasındaki kelime eş değerliğini Uğurlu, üç maddede incelemiştir:

1. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede bir kelime eş değer olabilir.
2. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede birden fazla kelime eş değer olabilir.
3. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede hiçbir kelime eş değer olmayabilir (Uğurlu 2004, 23-24).

Lehçeler arası, bazı sözcükler de var ki bu sözcüklerin yazımları ve söylenişleri birbiriyle aynı veya birbirine çok yakın olsa bile anlamları birbirinden farklı olabilmektedir. İşte bu tip sözcüklere “**yalancı eş değerli sözcükler**” denmektedir. Yalancı eş değerli sözcükler de aktarma çalışmalarında araştırmacıları zor duruma sokmaktadır.

Bu tür kelimeler, araştırmacılarca “yalancı eş değerler”, “sahte karşılıklar”, “sözde denkteşler”, “tam yalancı eş değer kelimeler”, “yalancı eş değerlik” ve “aldatıcı kelimeler”, gibi isimlerle karşılanmaktadır (Ersoy, 2007: 61).

Aksan, yalancı eş değerliği ve ortaya çıkışını şu şekilde açıklamıştır:

Yalancı eş değerli kelimeler akraba diller ve aynı dilin lehçeleri arasında eş seslilik, çok anlamlılık, anlam değişimleri gibi dilbilimsel etkilerle ve alıntı kelimelerle ortaya çıkmaktadır. Yeni anlamlar, aynı kelimenin anlamlarının zaman içinde asıl anlamlarından ayrılmalarıyla oluşmuştur. Bu farklı anlamlar, bir kelimenin bir süre başka nesnelere kurduğu benzer ve yakın ilişkiler neticesinde şekillenebilir. Her dilde birçok sözcük tek bir görev üstlenmemekte, çok anlamlı olup birden fazla anlamı yansıtmaktadır (Aksan, 2007: 180,182).

Anlam değişimlerinde aktarmaların yanı sıra toplumsal etkenler de önemli rol oynamaktadır. Toplumun dünya görüşündeki değişimler, kavramların da başkalaşmasına, kavramla onu yansıtan gösterge arasındaki ilişkinin silinmesine ve yeni bir bağıntı kurulmasına neden olmaktadır. Anlam değişimleri uzun yüzyıllar boyunca gerçekleşmektedir. Ancak ortak yazı dilinde gerçekleşen değişimler bir dilin lehçe ve ağızlarına kolay kolay yansımamakta, lehçe ve ağızlarda kelimenin eski anlamı yüzyıllar gibi uzun bir süre devam edebilmektedir (Aksan 2007, 216-217).

Kirişcioğlu da çalışmalarında bu probleme değinmiş ve aktarmalarda karşılaşılan problemleri beş grupta incelemiştir:

Kelimelerde yalancı eş değerlik

Eklerde yalancı eş değerlik

Orijinal metnin aslını korumama

Orijinal metnin aslını uyarlama

Yanlış ek seçimi

Atasözleri ve deyimleri yanlış aktarma

Cümlenin öğelerini doğru düzgün yerleştiremem (Kirişcioğlu 2006: 23-24).

KONUyla İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türkiye’de, Türk lehçeleri arasındaki aktarım problemlerine değinen ilk kişi Ahmet Bican Ercilasun olmuştur. Ercilasun, “Türk Dünyası Üzerine İncelemeler” adlı eserinin “Lehçeler Arası Aktarma” ve “Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar” bölümlerinde bu konuya değinmiş ve aktarımların nasıl yapılacağı hususunda bazı bilgiler vermiştir (Ercilasun 1998: 91-100, 179-186).

Son dönemde “yalancı eş değerlik” ile ilgili yapılan çalışmalar artmış ve Nizameddin Mahmudov(1994), Asker Resulov(1995), Mustafa Uğurlu(2000), Fatma Özkan(1999), Dilek Ergönerç Akbaba(2007), Seyitnazar Arnazarov(2004), Fatih Kirişcioğlu(2007), Feyzi Ersoy(2007) gibi araştırmacılar yalancı eş değerlik ile ilgili çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Âybek (1905-1968)

Sovyet- Şûra Devri Özbek yazarlarından Âybek (1905-1968) Özbek dil ve edebiyatında köşe taşlarından birisidir. Yazarın asıl adı Musa, babasının adı ise Taşmuhammed'dir. 10 Ocak 1905 Taşkent doğumlu (Mirzayev ve Shermuhammedov, 1993:153) yazar Özbek dil ve edebiyatının ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır (Mirvaliyev, 1993:27).

Başlangıçta güçlü lirizmi ile şiir sahasında adından söz ettiren Âybek, sonraki dönemlerde nesir alanındaki çalışmaları ile döneme damgasını vurmuştur (Boltayeva, 2004:10-11).

Âybek; şair romancı, tercüman, edebiyatçı, dilci, ilim adamı ve iktisatçı olarak birçok eser verdi. Arkasında edebî ve ilmî değeri bulunan zengin bir külliyat bırakmıştır. Yüzden fazla kitabı, on cilt halinde “Tanlangan Eserler” ismiyle neşredilmiştir. Ölümünden sonra eserleri, “Tola Eserler Toplamı” adıyla yirmi cilt halinde Özbekçe ve Rusça olarak basılmıştır (Açık, 2007:134). Şiir, roman, tercüme, kıssa türünde onlarca eser veren Âybek, “Özbekistan Halk Yazarı” unvanını almıştır. Âybek Alman Goethe'nin “Faust”, Dante'nin “İlahi Komedy”, Byron'un “Kain” eserlerinden tercüme yapmış, Rus yazar Puşkin'in “Yevgeniy Onegin” eserini Özbekçe'ye tercüme etmiştir (Üşenmez, 2013:147).

Şiir alanında ve destan tarzında çok sayıda eser veren Âybek'in Ânämning Mâzârıda(1924), Âvçigä(1924), Yâşlik Xâtiräläridän(1925), Gunäfsä(1927) benzeri şiirlerinde gençlik çağının ruhî duyuş ve düşünceleri göze çarpar (İbrahimova, 2013:20).

Fängä Yurish(1930), Fikr(1931), Tänsıq(1935), Qışlâq Qızı Student(1933), Brigädir Äyäl(1935) gibi şiirlerinde ise toplum ve cemiyet hayatı öne çıkar (İbrahimova, 2013:20).

Âybek, aynı zamanda önemli bir nasirdir. Onun ilk romanı olan Qutlug Qân(1940) 1916'da Rusların Özbekistan'ı işgali, yerel yönetimin halk üzerindeki baskısını realistik bakış açısı ve edebi üslupla ele alır. Ali Şir Nevaî'nin hayatı ve o devirdeki siyasî olayları anlatan Nāvâî(1944) adlı roman Âybek'in ikinci büyük romanıdır (İbrahimova, 2013:21).

Nur Qıdirip(1955), Bâlâ Âlişer(1967) nesir örnekleriyle Âybek, Özbek edebiyatının önde gelen nasirlerindedir (İbrahimova, 2013:21-22).

Âybek'in bütün eserleri 1990 ve 1995 yıllarında “Mukammal Eserler To'plami” adı altında yirmi cilt olarak Taşkent'te bulunan Fen Neşriyatından çıkarılmıştır. Özbek araştırmacılar Âybek ve eserleri hakkında irili ufaklı çok sayıda makale ve müstakil kitap çalışmaları yapmışlardır (Üşenmez, 2013:147-148).

Bâlâ Alisher

Eser, Âybek tarafından 1967 yılında yazılmıştır. Eser, 1995 yılında Tolqin Alimov'un editörlüğünde Taşkent'te bulunan Çolpan yayınevinden çıkarılmıştır.

Eser, Alisher Nevaî'nin çocukluğundan kısa bir döneminin anlatıldığı tarihî bir kıssadır, aynı zamanda anı niteliği de taşımaktadır.

Eserde Timur'un hayatı, kahramanlıklarının yanında Timur öldükten sonra yaşanan taht kavgaları, Herat'taki karışıklıktan dolayı Irak'a olan göç, Emir Timur'un oğlu Ulugbek Mirza'nın devlete hâkim olup devleti düzene sokması; Alisher Nevaî'nin Hüseyin Baykara ve diğer arkadaşlarıyla olan ilişkileri, hayvanlara olan merakı, okçulukla ilgilenmesi, zeki ve edepli oluşu ve şiire küçük yaşlardan gönül vermesi ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

BÂLÂ ALİŞER'DEKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE GÖRE YALANCI EŞ DEĞERLİ SÖZCÜKLERİN İNCELENMESİ**İsimler*****Akrabalıkla İlgili Olan İsimler:***

Bibi: 1. Babanın veya annenin anneleri, nine 2. Yaşlı kadınların ismine eklenip söylenen ve saygı anlamı taşıyan sözcük (ÖT).

Bibi: Hala (TT).

Bibi, bâbâm uydâmilâr, surâdi Âli. (s 30)

Nine, dedem evdeler mi(diye), sordu Ali.

Bâbâ: Çocukların ebeveynlerinin babaları, dede (ÖT).

Baba: 1. Çocuğu olan erkek, peder. 2. Çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek (TT).

Mârhum **bâbâemiz** Sâxıbqırân cahândâ misli yoq bahâdir bolgänlär. (s 21)

Merhum **dedemiz** Sahipkıran, cihanda benzeri olmayan (bir) bahadır imişler.

Dädä: Baba, peder (ÖT).

Dede: 1. Torunu olan erkek, büyük baba, büyük peder. 2. Büyük babadan başlayarak geriye doğru atalardan her biri (TT).

Dädäm faqır bir bözçi. (s 17)

Babam fakir bir kumaşçı.

Diğer İsimler:

Bâşlıq: Başında bulunma, idare etme (ÖT).

Başlık: 1. Genellikle başı korumak için giyilen şapka, serpuş. 2. Üst giysilerinin yakalarına takılı başlık, kapüşon. 3. Hayvan koşumunun başa geçirilen bölümü. 4. Bir sütunun, bir direğin tepeliği. 5. Kâğıt veya zarf üstüne basılmış ad ve adres, antet. 6. Bir yazının, bir kitabın bölümlerinin başına konulan ve konuyu kısaca tanıtan ibare, serlevha. 7. Başlık parası. 8. Tablaların veya iş parçalarının düzgün kalmasını sağlamak amacı ile baş taraflarına takılan parça. 9. Tekerlek parmaklarının çakılı olduğu kısım (TT).

Keyin Mâlikâ **bâşlıq** mexmânlar, xâvligâ çıqıb, bâzmnı tağın qızitdilär. (s 15)
Sonra Melike idaresindeki misafirler, avluya çıkıp eğlenceyi daha da renklendirdi.

Burçäk: Birbirini kesen iki çizginin, iki düzlemin oluşturduğu açı, köşe (ÖT).

Burçak: 1. Baklagillerden, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi. 2. Bu bitkinin mercimeğe benzeyen ve genellikle hayvan yemi olarak kullanılan tanesi (TT).

U, munkillâb ornidân turdidä, **burçäkdägi** hurcunni titkilâb, yärim gâzçä kelädigän ğarâvni âldi. (s 31)

O, yavaşça yerinden kalktı; köşedeki torbanın içinde bulunan yarım metre uzunluğundaki kamışı aldı.

Dâna: Zeki, bilgili, usta (ÖT).

Dana: İneğin, süttten kesildikten sonra bir yaşına kadar olan yavrusu (TT).

Dâna mergänlârdän säbâq âlmâq zâruriyätini sezurmen. (s.20)

Usta okçulardan ders alma zaruriyetini seziyorum.

Yemiş: Yemek yapılabilecek olan, yenilen her türlü şey (ÖT).

Yemiş: 1. Meyve. 2. İncir (TT).

Bu ğaribläarning **yemişi** ärpä nân bolsä, şungä xam qursâğı toymäsä. (s. 48)

Bu gariplerin yemeği arpa, ekmeğe olsa hem de bununla karınları doymasa...

Yâş: Genç, tecrübesiz (ÖT).

Yâş: 1. Doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman 2. Islak olan (TT).

Yâş çävändâz bâşidägi körkäm qalpâğini bâzân qoli bilân bâstirib qoyardı. (s 62)

Genç binici başındaki görkemli kalpağını bazen eli ile bastırır idi.

Cihâz: Günlük hayatta ev, mutfak, laboratuvar vb. kullanılan tüm eşyalar (ÖT).

Cihaz: 1. Aygıt, alet, takım. 2. Çeyiz (TT).

Âlişerning ânäsi kâmpir ilä birgäläşib, üy **cixâzlärini** cây câyigä ornätis, giläm, körpäçälärni yâziş bilân âvârä edilär. (s.63)

Alişir'in annesi, nineyle beraber ev eşyalarını yerleştirmek, halı, yorganları düzenlemekle meşguldüler.

Cānivār: Bitki dışındaki tüm canlılar (ÖT).

Canavar: Masallarda sözü geçen yabani, yırtıcı hayvan (TT).

Ālişer, kiyikning boynidān quçib, başını silāb ũlgürmāgān ediki, **cānivār** bir zumdā yoq boldi. (s.16)

Ālişir, geyiğin boynundan tutup, başını okşamaya bile yetişememişti ki, hayvan bir anda kayboldu.

Zor: 1. Güç, kuvvet. 2. Dikkatleri üzerine çeken, çok güzel, mükemmel. 3. Çok büyük, iri (ÖT).

Zor: Sıkıntı, güçlük, rahatsızlık (TT).

Tāğlardā mergānlik qılışning kāyfi **zor**. (s.16)

Dağlarda okçuluk yapmanın keyfi mükemmel.

Köçä: 1. İnsanların yaşadıkları yerlerdeki seyahat edenlerin kullandıkları yol, sokak 2. Yaşanılan yerin dışındaki yer, meydan, dışarı (ÖT).

Köşe: 1. Birbirini kesen iki çizginin, iki düzlemin oluşturduğu açı, zaviye. 2. İki duvarın birleştiği girintili ve çıkıntılı yer. 3. İki sokağın veya caddenin kesiştiği yer, büküç. 4. Bölüm yer veya yan. 5. Kuytu, tenha veya ücra yer. 6. Kimsenin kolay kolay uğramadığı yer. 7. Futbol alanını oluşturan yan ve kale çizgilerinin kesişme noktalarından her biri, korner (TT).

Ehtiyāt bol, **köçägä** çıqa körmāgin deyə tāyinlādi Gülbegim. (s 36)

Dikkatli ol, sokağa çıkma diye tembihledi Gülbegim.

Mis: Kimyasal elementlerden olan kırmızı renkli metal, bakır (ÖT).

Mis: Güzel (TT).

Quyuq āqşām tuşgāndā, **mis** şāmdāngā qondirilgān şāmlārni yāqıb, oçāq başidān enāgā keldi. (s 30)

Akşam olduğunda, bakır şamdandaki mumları yakarak, ocak başından annesinin yanına geldi.

Taqşir: Memurlara, varlıklılara ve hocalara hitaben kullanılan sözcük (ÖT).

Taksir: 1. Kısaltma, kısma. 2. Kusurda bulunma. 3. Dikkatsizlik, tedbirsizlik, meslekte acemilik veya düzene, buyruklara ve talimata uymazlıktan doğan kusurlu olma durumu (TT).

Taqşir, pānāxingizgā keldik, cāvāb qıldı Ālişer, xayācāndān titrāb. (s. 45)

Efendim, huzurunuzda geldik (diye) cevap verdi Ālişir, heyecanla titreyerek.

Tāzä: Kirli olmayan, temiz (ÖT).

Taze: 1. Bozulmamış, bayatlamamış olan. 2. Dinç, yıpranmamış, yorulmamış. 3. Kuru olmayan, körpe, kuru karşıtı. 4. Yeni, zamanı geçmemiş. 5. Genç kadın (TT).

Xānādān **tāzä** koylāk, lāzim, yāngi beqasām ton, yāngi taqyā ālib çıkdı. (s 18)

Odadan temiz gömlek, şalvar, yeni kaftan, yeni takke çıkarttı.

Şer: Kedigiller ailesine mensup, iri, yırtıcı hayvan, aslan (ÖT).

Şer: Kötülük, fenalık (TT).

Pirimkul şahzâdâ pâlvân yigit edi, fillärgä **şerdäy** säpçirdi. (s. 63)

*Pirimkul Şehzade kahraman bir gençti, fillere **aslan gibi** saldırdı.*

Qol: Bilekten parmak ucuna kadar olan, tutmaya yarayan ve iş yapmaya yarayan bölümü, el

Kol: 1. İnsan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm.

2. Vücudunun bu bölümünü saran bölümü. 3. Makinelerde tutup çevirmeye, çekmeye yarayan ağaç veya metal parça. 4. Koyun, dana, kuzu vb.nde ön ayağın üst bölümü. 5. Ağaçlarda gövdeden ayrılan kalın dal. 6. Bazı çalgıların elle tutulan sap bölümü. 7. Koltuk, divan vb.nin yan tarafında bulunan dayanmaya yarayan parça. 8. Bir şeyin ayrıldığı bölümlerden her biri, dal (TT).

Sâvut kiygân, ât mingân yigitlär bir qolläridä yây, bir **qolläri** bilän oq uzârdilär. (s 13)

*Yelek giymiş, at binmiş yigitler bir **elleriyle** yay çekiyor; diğer elleriyle ok atıyorlardı.*

Xâvuç: Elin içi, avuç (ÖT).

Havuç: Maydanozgillerden, koni biçimindeki etli kökü için sebze olarak yetiştirilen, iki yıllık otsu bir kültür bitkisi (TT).

Çämämdä, çuqur, tinıqligini qarä, deyâ ortâğı **xâvuçläri**ni tolätib, bir ikki içib âlgâç, âtrâfgä sâçä başlädi. (s 36)

*Evet, bence derin(dir), suyun berraklığına bak dedi ve suyu bir iki defa **avucuna** doldurup içti sonra etrafa saçtı.*

Fiiller

Ätämâq: İsimlendirmek, ad koymak (ÖT).

Atamak: Birini bir göreve getirmek, tayin etmek (TT).

Xusäyn şaxzâdälär, mirzälär xaqidä oziçä muxâkämä yuritib, ulärning bärçäsini äyyâr deb **ätärdi**. (s 20)

*Hüseynin şehzadeler, beyler hakkında kendine göre fikir yürütüp, onların hepsini kurnaz diye **adlandırır**dı.*

Yâqmâq: Beğenmek, hoşuna gitmek

Yakmak: (I) Kına, yakı vb.ni koymak, sürmek. (II) 1. Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak. 2. Ateşle yok etmek. 3. Işık vermesini sağlamak. 4. Isı etkisiyle bozmak. 5. Keskin, sert ve ısırtıcı bir duyum vermek.

6. Yanıyormuş gibi bir etki yapmak (TT).

Oyinlärni qaräng, mengä **yâqadur**. (s. 15)

Oyunlara bakın, benim hoşuma gidiyor.

Kütmâq: Gelecek veya olacak olan herhangi bir durumu gerçekleşinceye kadar bir yerde kalmak, durmak (ÖT).

Gütmek: 1. Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek. 2. Bir düşünceyi veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çalışmak. 3. Bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda yönetmek, sevk ve idare etmek (TT).

Namâzıni oqıgâç, xikâyâ qılursız, **kütib** oltururmen, dedi. (s 33)

*Namazınızı kaldıktan sonra anlatırsınız, **bekliyorum**, dedi.*

Sözlâmâq: Söyleme, konuşma (TT).

Sözlemek: Evlendirmek üzere söz kesmek (TT).

Buhârâdân, Sâmrâqanddân, Ândicândân, Bâlhân âyâl qarindâşlârineing kelgânini **sözlâdi**. (s 12)

*Buhara'dan, Semerkand'dan, Andican'dan, Belh'den kadın akrabalarının geldiğini **söyledi**.*

Tâzâlâmâq: Kirden ve pisten arındırmak (ÖT).

Tazelemek: 1. Yenisiyle veya tazesiyle değiştirmek. 2. Bazı yiyecekleri, bayatlamışken kaynatıp taze duruma getirmek. 3. Bir işi bir daha yapmak, tekrarlamak (TT).

Çâl nâyni tâkrâr tâkrâr silliqlâdi, puflâb puflâb **tâzâlâdi**. (s 34)

*Yaşlı adam, ney'i tekrar tekrar düzeltti, üfleyip üfleyip **temizledi**.*

Tâpmâq: Ansızın veya bilinçli olarak bir şey veya bir kimse ile karşılaşmak (ÖT).

Tapmak: 1. İlah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek. 2. Tutku ile sevmek, bağlanmak. 3. Birine çok değer vermek.

Hob oğlim, bâlki bir nâyçi **tâpîlur** suriştirurimiz. (s 36)

*Tamam oğlum, belki bir neyzen **bulunur**, araştıralım.*

Üzmâq: 1. Birbirinden kuvvetle çekip ayırmak. 2. Kesmek. 3. Bulunduğu yerden hareket ettirmek. 4. Son vermek. 5. Borcunu ödeyip kurtulmak 5. Dişlerinin arasına alıp ikiye ayırmak. 6. Etki etme (ÖT).

Üzmek: 1. Üzüntü vermek. 2. Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak (TT).

Äbdullätif sozni **üzmägän** xâldä pistä mağzu hurmâ çäynäşdän xam tinmäs, bâlişgä mağrur yästängän bibisi esä ändä sândä pistä xâlväni kursillätib çäynäb qoyär edi. (s. 11)

Abdullatif konuşmasını kesmediği halde sofradaki fıstık, üzümeleri yemeyi de ihmâl etmiyordu, yastığa gururlu bir şekilde yaslanmış nenesi ise ara sıra fıstık veya helvadan atıştırıyordu.

Oylämäq: 1. Fikir yürütmek. 2. Tahmin Etmek. 3. Hatırlamak. 4. Niyetlenmek. 5. Bir kimse veya nesne hakkında kötü düşünmek (ÖT).

Oylamak: Oylama yapma, seçme (TT).

Küz qışning häbärçisi, deb bärçä kişilär qış täşvişini **oyläydilär.** (s 47)

Sonbahar kışın habercisi, diye hep insanlar kış kaygısını düşünüyorlar.

SONUÇ

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Äybek'in “Bâlâ Âlişer” isimli eserinde Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasında on sekizi isim, sekizi fiil olmak üzere Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi arası “yirmi altı” yalancı eş değerli sözcük tespit edilmiştir.

Yalancı eş değerli olan sözcüklerden üçü akrabalık terimi olarak “bibi”, “bâbâ” ve “dädä” sözcükleridir. Bu üç sözcük, aynı zamanda Türk dilinin tarihi dönemlerinde de görülen sözcüklerdir.

Yalancı eş değerlik, çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birisi, sözcüklerde meydana gelen ses olaylarıdır. Örnek olarak Özbek Türkçesinde “avuç” anlamında kullanılan “xâvuç” sözcüğü ile Türkiye Türkçesinde kullanılan “avuç” sözcüğü köken itibariyle aynıdır. Özbek Türkçesinde “avuç” sözcüğü “sözcük başında ‘h-’ türemesi” yoluyla “xâvuç” şeklini alarak, Türkiye Türkçesinde meyve ismi olarak kullanılan ve köken itibariyle Farsça olan “havuç” sözcüğü ile yalancı eş değerli olmuştur. Yine Türkçeye Arapçadan girmiş olan “bela”, “şer” anlamındaki “şer” sözcüğü ile Özbek Türkçesine Farsçadan giren, “aslan” anlamında kullanılan “şîr” kelimesinde meydana gelen -İ- > -e değişimi yoluyla “şer” sözcüğü iki lehçe arası yalancı eş değerli sözcük olmuştur. Türkiye Türkçesindeki “mis” Arapça kökenli “misk” sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcüğün sonundaki /k/ sesinin düşmesi ile Özbek Türkçesinde bakır anlamında kullanılan “mis” sözcüğü ile eş sesli olmuş ve böylece iki lehçe arası “yalancı eş değerlik” meydana gelmiştir.

Yalancı eş değerlik bir sözcüğün zamanla lehçeler arasında farklı anlamlar kazanması yoluyla da ortaya çıkabilir. Örneğin, Arapça kökenli

“taqsir” kelimesi Türkiye Türkçesinde, Arapçadaki “kusur” anlamını korurken Özbek Türkçesinde anlam değişikliğine uğramış ve “efendim” anlamında kullanılan bir seslenme sözcüğü olmuştur.

İncelediğimiz eser, altmış iki sayfadan oluşmaktadır. Altmış iki sayfalık bir eserde, yirmi altı tane Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi arası yalancı eş değerli sözcükle karşılaşılmıştır. Daha kapsamlı bir eserde daha fazla yalancı eş değerli sözcükle karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla lehçeler arası aktarmalarda “yalancı eş değerli kelimeler”e dikkat edilmesi önem arz etmektedir.

Kısaltmalar

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK : Türk Dil Kurumu
ÖT : Özbek Türkçesi
TT : Türkiye Türkçesi
vb : Ve benzerleri
vd : Ve diğerleri
s : Sayfa

Çeviriyazı (Transkripsiyon) İşaretleri

ä : geniş e, a~e arası ses
â : yuvarlak a, a~o arası ses
x : hırıltılı h
İ : uzun i

KAYNAKLAR

- Açık, Fatma** (2007), Özbek Edebiyatı, Alp Yayınevi, Ankara.
Akobirov S. F. vd. (1981), Ozbek Tilining İzoxli Lugati, Rus Dili Yayınları, Moskova.
Aksan, Doğan (2007), Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Arnazarov, Seyitnazar (2004), Türkmen ve Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi, 5. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, 1. C., ss.193-220, TDK Yayınları, Ankara.
Aybek, (1995), Bola Alisher, (Ed. Tolkın Alimov), Çolpan Noshriyoti, Toshkent.
Boltayeva, İ. (2004), XX. Asır Ozbek Adabiyoti Tarixi, Okıtuvçi Noshriyoti, Toshkent.
Ercilasun, Ahmet Bican (1997), Türk Dünyası Üzerine

- İncelemeler, İlâveli II. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican** (1998), Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergöneç Akbaba, Dilek** (2007), Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler, Bilig Dergisi, S:42,ss. 151-176.
- Ersoy, Fevzi** (2007), Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler, Türkbilig, S:14, ss. 60-68.
- İbrahimova, Rana** (2013), II. Dünya Savaşı Yılları Özbek Edebiyatının Ölmez Siması Âybek, (Çev. Emek Üşenmez), Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kirişçioğlu, Fatih** (2006), Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Problemler, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S:20, ss. 21-35
- Mahmudov, Nizameddin** (1994), Ortak Kelimeler Ortak Anlamlar mı Demektir, A.Ü.Tömer Dil Dergisi, S.17, ss. 15-19.
- Mirvaliyev, Sobir** (1993), Ozbek Adipleri, Fan Noshriyoti, Toshkent.
- Mirzayev, Sobir ve Shermuhammedov, Sobir** (1993),Hozirgi Zomon Ozbek Adabiyoti Tarixi, Ozbekistan Noshriyoti, Toshkent.
- Özkan, Fatma** (1999), Bugünkü Türk Lehçelerindeki İletişimi Zorlaştıran Kelimeler, Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı, TDK Yayınları, Ankara.
- Resulov, Asker** (Ağustos 1995), Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu, Türk Dili S:524, ss. 916-924.
- Uğurlu, Mustafa** (Güz 2000), Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve Abay Yolu Romanı, Bilig, S:15, ss. 59-79.
- Uğurlu, Mustafa** (2004), Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği. Bilig, S:29, ss. 31-37.
- Üşenmez, Emek** (2013), Yeni Özbek Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Zal, Ünal** (2009), Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve İki Ağaç Şiir Kitabı Üzerine, Gazi Türkiyat Dergisi, S:5, ss. 431-455.